

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této elektronické publikace nesmí být reprodukována nebo šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu vykonavatele majetkových práv k dílu, kterého je možné kontaktovat na adrese: Nakladatelství Masarykovy univerzity Munipress, Rybkova 19, 602 00 Brno.

All rights reserved. No part of this e-book may be reproduced or transmitted in any form or by any means without prior written permission of copyright administrator which can be contacted at Masaryk University Press, Žerotínovo náměstí 9, 601 77 Brno.

Zrušitelnost v normativních kontextech

Jan Štěpán

Hierarchie normativních kontextů – hodnoty, morálka, právo

Kterýkoliv subjekt právních norem nadřazuje těmto normám vlastní osobní morální normativní systém, v jehož kontextu vůbec může plnit obsah daných norem. Osobní systém hodnot stojící na vrcholu uznávané hodnotové hierarchie si podmaňuje ostatní normativní kontexty, včetně právního. Tyto vztahové souvislosti jsou možná důsledkem nekonvenčního teoretického přístupu, odkazují ale na fakt, že hodnoty (ať už jimi myslíme cokoli) tvoří pro daný subjekt rovněž normativní systém. Hodnotové soudy jsou vždy singulární, což znamená, že je nemůžeme generalizovat, ale pouze partikularizovat. Poněvadž mají jako partikularizované pouze dílčí platnost, postrádají zpravidla potřebnou sílu k tomu, aby se prosadily jako vůdčí hodnoty v transsubjektivních vztahových systémech. Proto (vystane-li dostatečně naléhavý požadavek na to, aby je sdílelo konkrétní společenství) jsou prostě oktrojovány, tzn. nástroje transsubjektivního působení na individua, které si společenství vytváří v průběhu vlastní institucionalizace, se využívají mocensky, k vynucenému přijímání partikulárních hodnot jako hodnot univerzálních. Všechny socializované subjekty se setkávají s nárokem na jejich obecnou platnost v edukativních systémech, jejichž vlivu jsou vystavovány, počínaje výchovou v rodině, soustavou školského vzdělávání, regulemi (s možným nátlakovým nebo manipulativním působením) dílčích transsubjektivních veřejností (zájmové organizace, spolky, církve, lobby, aktivistická či subkulturní hnutí atd.), až po zprostředkované nebo přímé působení států (státoprávní systém vymezující svobody a povinnosti individua). Některé z oktrojovaných hodnot přijímá subjekt do osobního hodnotového repertoáru, kde se s nimi může identifikovat, nebo je naopak interpretovat jako své pouhé preference, vnučená omezení, tradici získané zábrany apod. Tento proces hodnotové interiorizace se odehrává opět ve vlastním normativním kontextu, který vytváří hierarchie hodnot na škále od požadovaného, prospěšného, užitečného nebo správného (obecně řečeno od toho, co subjekt akceptuje jako „libost“) až po jejich negaci (kdy jsou

oktrojované hodnoty odmítány jako subjektivní „nelibost“) a případné osvojení jiných partikulárních a jiným způsobem oktrojovaných surogátních hodnot.

Jestliže chápeme vztahově-vývojovou dynamiku individuálních hodnotových soustav jako dialektiku této libosti a nelibosti, z níž roste jiná soustava, pak je ze tří nastíněných systémů hodnotového vlivu a formování individua nejdynamičtější právě normativní systém partikularizovaných hodnot. Protože se jedná o nikoli absolutní, ale partikulárně platné hodnoty, může se jich osoba *ad hoc* zřeknout, nebo je zcela popřít; důvodem mohou být nejrůznější formy vnitřního či vnějšího nátlaku vedoucí do situace morálních dilemat, jejichž řešení může být individuálně i intersubjektivně vnímáno jako „nečestné“. Dočasné „přehodnocení hodnot“, jež zde znamená rezignaci na dosavadní platnost určitých osvojených hodnot, lze z hlediska přijaté normativity osobního systému hodnot popsat jako „selhání“, které zasahuje rovněž subjektivně podřazené systémy. Situační akutní záměna hodnot za pouhé „preference“ umožňuje další návaznou záměnu morálky (mravnosti jako osobně interiorizovaných nepodmíněných příkazů a zákazů) za získání subjektivně pociťované „výhody“ (tj. zmiňované „libosti“). Od ignorování běžných, ale pro soužití lidských společenství nezbytných pravidel pak obvykle chybí jen krůček k neplnění nebo přímému porušování právních norem, tzn. k vědomému nerespektování hranice, která určuje obsah a rozsah právní svobody kteréhokoli člena daného společenství. Ve výsledku tak partikulární podmíněnost subjektivní hodnotové soustavy dotvářená nevyhnutelnou tenzí mezi „libostí“ a „nelibostí“ vyvolá situaci, již lze označit jednoduše: delikt.

Nemonotónní vyplývání

Jednou z důležitých vlastností logického vyplývání je monotónnost. V platném úsudku lze přidat libovolnou další premisu, ať už pravdivou, nebo nepravdivou, a úsudek zůstane platný. Ačkoli není platnost úsudku dotčena, volná práce s premisami vede ke stavu, kdy daná množina výroků může mít a má více důsledků. Návazným úkolem na tezi o monotónnosti logického vyplývání je pak zjišťování všech těchto důsledků. Prvořadě platí, že v případě nemonotónního vyplývání nejde o vyplývání logické, ale pouze pravděpodobnostní. Pak ovšem je možné, že ve zdánlivě platném úsudku je přidáním další premisy znehodnocen, vyvrácen závěr.

Tento problém je živý v informatice, kde se na něj naráží v teorii a praxi budování znalostních systémů. Zadává se tzv. pravidlo popisující fragment reality (jeho „fungování“), ačkoli nejde tolik o deskripci, jako spíše o významový postulát speciální teorie. Protože toto pravidlo zhusta připouští výjimky, bývá to právě

výjimka, která způsobí chybně odvozené závěry. Zde neselhává logika, ale lidský faktor. Tyto významové postuláty jsou svého druhu normy, jejichž obsah víceméně odpovídá realitě.

Postupem času byly vyvinuty logické systémy, které připouštějí dočasnou existenci sporu v odvozených výsledcích. Je to postup, ke kterému se sám donutil např. Johannes Kepler svým původním předpokladem, že pohyb planet (Kepler zkoumal především oběžnou dráhu Marsu) je kruhový. Když ale konfrontoval vypočtené a naměřené hodnoty, zjistil, že se rozcházejí a jeho předpoklad je mylný. Spor, který tím odhalil, vyřešily až Keplerovy nové výpočty (tzv. Keplerova rovnice), kterými potvrdil eliptickou oběžnou dráhu Marsu.

Tak vznikly parakonzistentní logiky, z nichž se specifikovaly logiky adaptivní. Plurál je zde proto, že každá aplikace metody se nějak liší.

Adaptivní logiky¹ tedy představují metodu, jak se vypořádat s potenciálně nekonzistentní množinou premis, což je právě příčinou zrušitelného usuzování.

Významové postuláty se zde nazývají podmínky, neboť podporují odvozené závěry pouze podmíněně. Mimo jiné proto je tento typ úsudků nemonotónní, protože když přidáme premisu sice věrohodnou, ale zpochybňující závěr, dojde k onomu zrušení. Adaptivní logiky však právě toto přijímají jako kognitivní krok, který vede k rekonstrukci původního úsudku. Tedy podporuje se zde jistá dynamika usuzování. Ta je jednak externí – množina premis je proměnlivá v čase, některé premisy lze vypouštět či přidávat. Interní dynamika spočívá v odhalování případných nekonzistencí. Nekonzistence se zde nazývají abnormality, aby postihly i jiné případy, než je klasický spor. Předpokládá se, že abnormality mají pouze lokální charakter, tedy že neznehodnocují celý usuzovací proces.

Mějme tyto předpoklady:

Kvakeři jsou pacifisté.

Republikáni nejsou pacifisté.

Nixon je kvaker.

Odtud dostaneme jakoby klasickými prostředky, tj. konkretizací a aplikací modu ponens, závěr *Nixon je pacifista*. Připojíme-li však další premisu *Nixon je republikán*, dostaneme stejným způsobem závěr *Nixon není pacifista*, a tedy spor. Budeme-li důslední v klasickém usuzování, tj. v aplikaci modu tollens na dotyčné konkretizace, dostaneme se až k vyvrácení faktálních předpokladů, jejichž pravdivost je však nepochybná (nebo by aspoň měla být):

---

1 Např. Dederik Batens, *Inconsistency-adaptive Logics*, in *Logic at Work. Essays dedicated to the memory of Helena Rasiowa*, ed. Ewa Orłowska, Dordrecht: Springer 1999. s. 445–472.

*Nixon není kvaker.
Nixon není republikán.*

Je zcela zřejmé, kde se stala chyba. Obě premisy (kladené jako pravdivé) jsou výroky pouze kontingentními (jsou to jen parciální empirické nálezy), potenciálně pravdivé v nějakém možném světě, ale ne ve světě skutečném. Právě individuum (subjekt) Nixon je výjimkou „potvrzující“ obě tato pravidla. Ovšem taková pravidla (např. „ptáci létají“) jsou spíše normami (proto pravidla), protože nepopisují, jak věci skutečně jsou (např. „ne všichni ptáci létají“), ale jak mají být.

Typy zrušitelnosti právních norem

Obvyklé typy zrušitelnosti jsou:

- zrušení derogační normou;
- dle pravidla „*lex posterior derogat legi priori*“ se vydáním nové normy (předpisu) ruší normy vydané dříve;
- pravidlo „*lex superior derogat legi inferiori*“ respektuje nadřazené postavení silnějších norem nad slabšími;
- zrušení rozhodnutím sporu: spor je vztahem norem, jejichž obsah nelze splnit současně; pravidlo rozhodnutí sporu určuje, která ze dvou sporných norem se při aplikaci použije a která se, byť *ad hoc*, zruší.²

Petrem Kuchyňkou navržený systém dietetických pravidel (v jeho prezentaci při obhajobě disertace)³ obsahoval mj. pravidla:

*Když máš hlad, najez se!
Večer nejz!*

Když nastane incidence podmínek aplikace, dostáváme spor tímto specifikovaných norem a jejich adresát se ocitá v neřešitelné situaci. Jedno z pravidel je tudíž nezbytné zrušit. Toto zrušení může být „předjednáno“ např. prioritou nebo preferencí pozitivního obsahu před negativním.

Zrušitelnost sémantickou analýzou (vedenou obhájcem) představuje případ zneužívání pravomoci veřejného činitele.⁴ Když necháme stranou vágní pojem *veřejný činitel*, který lze zpřesnit výčtem, pak zde máme nedorozumění stran pojmu *pravomoc* ve vztahových interakcích. Je-li pravomoc zneužitelná, pak je to způsobeno jejím konkrétním vymezením. Ve skutečnosti lze pravomoc využívat nebo

2 Antonín Špiruda, *Teorie právních norem* (disertace), Brno: Právnická fakulta MU 2010, s. 57–60.

3 Petr Kuchyňka, *Pravidla, jazyk a logika* (disertace), Brno: FF MU 2012.

4 Trestní zákoník 140/1961 Sb. § 158.

nevyužívat. Je-li pravomoc využívána, je to v pořádku. Není-li využívána, pak je zbytečná. Obě normy (viz dále) explicitně uvádějí překročení pravomoci. Což je dle všeho míněno „skrze míru“, tj. překročení limitu, nikoliv „vykročení“ z pravomoci. Pravomoc lze ovšem překročit tím, že se její uživatel ocitá svým jednáním mimo daná vymezení, tj. mimo udělenou kompetenci. Zneužití pak lze pouze postavení, což asi půjde ruku v ruce s překročením pravomoci, tj. bez reálné pravomoci, mimo daný výměr, bez oprávnění.

Obdobnou vadou trpí i novější verze, tzv. zneužití pravomoci úřední osoby.⁵ Je otázkou, zda pojem *úřední osoby* je užší, nebo širší než pojem *veřejného činitele*. Ve výčtu znaků trestného jednání je explicitně uvedeno překročení pravomoci, což je naprosto v pořádku, ale opět je to v jiném smyslu než vykročení z pravomoci.

Praktická zrušitelnost na příkladech zákona o vysokých školách

Byl jsem a jsem členem několika vědeckých rad fakult a univerzit většinou „kameného“ typu. Odtud pocházejí následující příklady zrušitelnosti.

Kuriózní případ zrušitelnosti, možná přímo samozrušitelnosti části zákona o vysokých školách⁶ nabízí praxe týkající se § 72, odst. 10, resp. § 74, odst. 6. Zákon se týká habilitačního řízení, resp. řízení ke jmenování profesorem. Jeho znění je toto:

Nezíská-li návrh na jmenování většinu hlasů všech členů vědecké rady, platí, že vědecká rada habilitační řízení zastavuje. Pokud vědecká rada rozhodne v souladu s návrhem habilitační komise, je odůvodněním rozhodnutí vědecké rady odůvodnění, které přednesla habilitační komise. V opačném případě se vědecká rada po rozhodnutí o věci usnází většinou hlasů všech členů na jeho odůvodnění.

Ve věci řízení ke jmenování profesorem se odkazuje v § 74, odst. 6 na ustanovení § 72, odst. 10 v případě jak jednání před vědeckou radou fakulty, tak univerzity.

Toto ustanovení způsobilo v případě negativního výsledku značné potíže. Odůvodnění snad mělo mít rozsah srovnatelný s hodnocením příslušné komise, a to byl právě problém. Formulace odůvodnění při neúspěšném habilitačním řízení byla zpravidla svěřena příslušné komisi. Ale v případě neúspěšného řízení ke jmenování profesorem byl přítomen pouze předseda komise, a tak se jednou stalo na vědecké radě nejmenované univerzity, že navrhoval formulaci odůvodnění sám rektor. První návrh neprošel, ani druhý. A tak nakonec rektor navrhl odůvodnění

5 Trestní zákoník 40/2009 Sb. § 329.

6 Původní zákon 111/1998 Sb. ze dne 22. dubna 1998.

„uchazeč nezískal potřebný počet hlasů“, proti němuž jsem sice protestoval, že se jedná o popis faktu – důvodu pro odůvodnění, ale to prošlo. Dokonce se stalo vzorem pro další univerzity, takže klauzule zákona o vysokých školách byla praxí zrušena. Po jedné z následných novelizací z toho ustanovení zbyla jen první věta.

Jiný případ zrušitelnosti z akademické sféry se týká odvolání proti neúspěšnému řízení ke jmenování profesorem před vědeckou radou univerzity. Setkal jsem se s ním ve třech případech na různých univerzitách. Vždy se jednalo o případ malé účasti členů vědecké rady a negativní výsledek hlasování byl „těsný“, v jednom případě, kdy byl počet členů vědecké rady sudý, byla výsledkem hlasování přesná polovina kladných hlasů. Předchozí výsledek byl tedy zrušen a bylo provedeno „opravné“ řízení. Opakované projednání mělo ve všech případech kladný výsledek, byť opět „těsný“.

Samotné právní normy reagovaly na tyto možné kolizní situace tím, že k nim mohla (ale nemusela) být připojena tzv. derogační doložka; zákonodárce sám předvídal jisté spektrum situací, kdy podmínky aplikace normy vyvolávají spor. Zrušení právní normy podle zásad uvedených v derogační doložce je potom čistý právní akt. Praxe ale samozřejmě vytváří natolik odlišné aplikační kontexty, že není možné jejich uvedení výčtem formou jakési „přílohy“. Na pomoc pak mohou přijít precedenty (přicházejí v úvahu v jiných typech práva než v českém, zejm. v anglosaských), judikáty, anebo si musí, jak tomu bývá nejčastěji ve všech oborech lidských činností, praxe pomoci sama.

Literatura

- Batens, D.: Inconsistency-adaptive Logics, in *Logic at Work. Essays dedicated to the memory of Helena Rasiowa*, ed. Ewa Orłowska, Dordrecht: Springer 1999, s. 445–472.
 Kuchyňka, P.: *Pravidla, jazyk a logika* (disertace), Brno: Filozofická fakulta MU 2012.
 Špiruda, A.: *Teorie právních norem* (disertace), Brno: Právnická fakulta MU 2010.

Abstract

Defeasibility in Normative Contexts

The paper defines normative contexts, describes the general concept of defeasibility and the logical means to its solution. It also illustrates defeasibility of legal norms on case studies.

Keywords

defeasibility, non-monotonous reasoning, adaptive logic, practice

Prof. PhDr. Jan Štěpán, CSc.

Olomouc

jan.stepan.olom@gmail.com